

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІН ДАМУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шарипова Орынбасар Боранбаевна

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Әлеуметтік ғылымдар факультетінің
аға оқытушысы, магистр
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Адамгершілік тәрбиесінің кейбір бағыттары қоғам дамуына байланысты өзгеріп отырады. Себебі, тәрбие-қоғамдық құбылыс.

Қазіргі әлем бойынша жүріп жатқан пандемия жағдайында, білім алушыларды қашықтықтан оқыту барысында көңіл бөлуді қажет ететін мәселенің бірі деп ойлаймын.

Адамгершілік тәрбиесін қалыптастырудың негізі отбасынан басталып, білім беру мекемелерінде тәрбие үдерісінде өзінің жалғасын тауып, күрделене береді.

«Адамгершілік тәрбиесі – тәлім-тәрбиенің ықпалды әсерімен моральдық сананы қалыптастырудың, этикалық білімділікті, адамгершілік сезімді дамытудың негізгі жолы. Ол отбасы, мектеп, ұстаз, қоғам тағы басқа жеке ықпал арқылы іске асырылады. Жас ұрпақтардың адамгершілік тәрбиесін қалыптастыруда ғибрат сөз, әсерлі өлең, өнегелі ой, еңбек үстінде мәдениетті қатынас жағдайында әдепке адамгершілік дағдылары қалыптасады.

Адамгершілік тәрбиесін дамыту – тәрбиенің ықпалды әсерімен моральдық сананы қалыптастырудың, этикалық білімділікті, адамгершілік сезімді дамытудың негізгі жолы. Ол отбасы, мектеп, ұстаз, қоғам, қоршаған орта әсер етуші бұқаралық ақпарат, әлеуметтік желілер арқылы іске асырылады. Болашақ мамандар үшін олардың саяси әлеуметтік саналылығын (ізгілік, рухани- адамгершілік, мораль) этикалық талғамын ішкі рухани байлығын молайтатын жүйелі жұмыстар ұйымдастырылуға.

Болашақ мамандардың білім мен тәрбие беру үдерістерінің негізгі бағыты олар өзімізді қоршаған ірі өркениет орталықтарын, түрлі мәдениетті меңгеріп, өзін сыйлата алатын, рухани дүниесі бай, интеллект деңгейі жоғары, білімді де білікті жаһандану заманына сай болуы шарт.

Оқушы-жастарды тәрбиелеу мәселесінде адамның ішкі жан дүниесін, рухани-адамгершілік тәрбиесін танып, дамытып, жетілдіру бағытында ізденіс, зерттеу жұмыстары жалғасын табады.

Мәселен, Қазақстандық ғалымдар білім мен тәрбие беруді дамытуда жалпы адамзаттық ұлттық құндылық тенденцияларына ғылыми-теориялық, әдіснамалық бағытта әр қырынан зерттеу Г.А.Уманов, Н.Д.Хмель, Қ.Б.Жарықбаев, А.А.Бейсенбаева, С.А.Ұзақбаева, Р.К.Төлеубекова, Т.Сапабекова және т.б. жүргізіп келеді. Аталған ғалымдардың пікірлерінше, оқушылардың іскерлік жағдайы жан-жақты, әртүрлі қабілеттер мен қажеттіліктерді бойға жинақталған және ізгілік бағытымен реттелетін әлеуметтік тәжірибелерде нақты жүзеге асырылатын үдеріс екенін баса айта отырып, олардың адамгершілік жолындағы ізденістер білімнің, біліктің және дағдының жай жиынтығы емес. Білім алушы жастар ұжымның болашақ мүшелері, бір-бірінен денсаулығы, сыртқы пішіні, мінез-құлық ерекшелігі, адамгершілік мәдениеті, ұжымшылдығы, білім және басқа да көптеген қасиеттерімен ерекшеленетіні айтылған.

С.Ғаббасов «Халық педагогикасының негіздері» атты еңбегінде: «Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек деген» Жалпы адамгершілік құндылықтардың мәні мен мазмұндары көне заманнан бүгінге дейін философия, әлеуметтану, мәдениеттану, этика, эстетика, психология, педагогика ғылымдарында кеңінен қарастырылып, қоғам ерекшеліктері мен сұраныстарына орай талданып, жүйеленіп келеді. Өйткені, жалпы адамзаттық құндылықтар әрбір адамның ақыл-ой байлығының тікелей көрсеткіші. Сондықтан да болар, құндылықтың мәні мен табиғаты, оның адам мен қоғам тіршіліктеріндегі алатын орны, жас ұрпақты тәрбиелеудегі ықпалы т.б. мәселелер ғалымдарды толғандырары анық. Еліміздегі болып жатқан өзгерістер білім алушы жастардың мінез-құлықтарында бәсекелестік қабілетті қалыптастыруды талап етіп отыр.

Жаңашылдық үстем құрған уақытта адамгершілік құндылықтары жүйесінің орны ауқымдылығымен сипатталуында.

Мәселен, адамгершілік құндылықтарына бейімделу, мойындау, әрбір адамзатқа көңілінен орын алатын мәдениетті қарым-қатынас жасау жүйесі жеке тұлғаның өмірлік мәні, ой-санасы, бет-бейнесі болып табылады.

Бүгінгі күні Қазақстанда білім алушы жастарды жоғары адамгершілікке, ізгілікке, халықтың мәдени мұрасын, халықтық педагогика құралдарын пайдалану арқылы тәрбиелеу мәселесін көрнекті ғалымдар С.Қ. Әбілдина, А.Е. Дайрабаева, А.А.Данилов, А.Қ.Қисымова, З. М. Магомедова, Г.А. Мұратбаева, Ж.Б. Сәдірмекова, Р.Ә. Сқақова, Р.К.Төлеубекова, Ұ.Т.Төленова, А.Л. Шаалы және т.б. зерттеу еңбектерінде қарастырып тың нәтижелер алғандығы белгілі [2].

Әр кездегі ғалым-педагогтардың қалыптастырған ғылыми идеяларын, пікірлерін, тұжырымдарын салыстыра отырып, халқымыздың ұлттық сипат, ерекшелігіне сай келетінін, тұрмыс-тіршілігіне жақынын, мәдениетіне сәйкес, салт-дәстүрмен байланысып жатқандарын байқадық. Ежелгі мұралардағы адамгершілік мәдениетін қалыптастыру мемлекетті, елді басқарумен байланысып, әлем философтарының толғамдарымен үндесіп те отырады.

Әл-Фараби «этика» немесе «этикалық өнер» – адамның адамгершілік сапалары мен интеллектуалдық қабілеттері туралы ғылым, ол адам мінез-құлқының ережесі мен нормаларын және бақытқа жету тәсілдерін зерттейді деп тоқтала келе, этикалық категорияларға жақсылықты, достықты, өзара көмек көрсетуді, әділеттідікті, абыройды жатқызады

Ал, бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт дәстүрін, тілін білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін заман талабына сай білім мен тәрбие

беру жүйесін ізгілендіруде, кәсіби біліктілігі жоғары мамандар даярлауда халықтық педагогика мұраларын пайдалану арқылы тәрбиелеудің маңызы өте жоғары.

Қазақстан Республикасы Білім туралы заңында жас ұрпаққа жан-жақты білім мен тәрбие берудің мемлекеттік саясатының негізі ұстанымдарын айқындап берді.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-мәдени дамуының тұжырымдамасында «Тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-мәдени даму жолы дегеніміз – ең алдымен адамзат құндылықтарына баса назар аудару, прогресшіл халық дәстүрлері мен әдет-ғұрыпының толымды түлеуі, гуманитарлық ғылымдарға, өнерге, халықтардың моральдық байлықтарына қайтып оралу, мәдениеттің барлық салаларында ұлттық даралықты сақтау, барлық ұлттың мәдениетінің қазыналары мен дербестігін мойындау», – деп атап көрсетілген болатын.

Әдептілік, имандылық, мейірімділік, қайырымдылық, ізеттілік құндылықтары қалыптасқан халқымыз осы асыл да абыройлы қасиеттерін жас ұрпақтың ақыл-парасатына азық ете білу үшін, әрбір тәрбиеші, мұғалім халық педагогикасын, сан ғасырларда қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды жан-жақты терең білумен қатар, өзінің бойына адамдық құндылықтарды терең сіңірген, рухани таза адам болуы шарт. Сонда ғана өзінің міндетін айқын сезіне білетін, мінез-құлқы жетілген саналы адам қалыптасады. Жетілген мінез-құлық – бұл үш нәрсенің: жүректің, ақылдың және қолдың бірлігі мен келісімі. Егер оқушы өзінің жүрегін тыңдауға үйренсе және табиғатына сай үйлесімді дамыған жағдайда ғана, ол өмірден өз орнын табады. Бұл мақсатқа адамгершілік мәдениеті халық педагогикасы құралдары арқылы қалыптасқан мамандардың қатысуымен қол жеткізуге болады. Қазақтың халықтық педагогикасы арқылы адамгершілікке тәрбиелеу мәселесіне әр кезеңдегі ұлы ойшылдар да көңіл бөлген.

Олар Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашғари т.б., ағартушы-ғалымдар Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, қазақ зиялылары Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Ш. Құдайбердиев т.б. еңбектерінен де халықтың бала тәрбиесі жөніндегі тәлім-тәрбиелік тәжірибелерін, ауызекі халық шығармашылығын, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын ұрпақ тәрбиесінде пайдалану туралы айтқан идеяларынан көруге болады [4].

Данышпан, философ, ойшыл ғалым Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» еңбегінде нұсқалы тұрғыда тұжырымдап берген. Ол мемлекет басқарудың еліне құт, бақ әкелу өнерін ізгілікті ұстанымға бағдарлау мәселесін, қызметкерлердің, күтушілердің, т. б. болмыс-бітімін сипаттауда өз ісіне деген парызы мен қарызын айырықша жауаптылықпен орындауына қатысты үлгілер құрған. Аталған еңбектен біз зерттеу жұмысымызға қатысты (ақыл, парасат, ниеті түзу, сөзі шырын, өнерлі, білімді, қолы ашық, пейілі кең, кек сақтамайтын әсем құлықтар т.б.) құнды сөздерді болашақ мамандарға асыл қасиеттерді уағыздайтын өнеге-ғибрат үлгісі ретінде қолдана аламыз [5].

Ахмет Жүйгінеки «Ақиқат сыйы» атты өсиетнама дастанында білімнің адамға өмірлік азық болатынын және оның ізгілік пен қайырымдылықтың бұлағы «Адам өзінің жақсы ісімен басқаларға үлгі болуы тиіс» – деп жақсылықты, «Саған біреу жамандық істесе, сен оған жақсылықпен жауап бер» – деп қайырымдылық пен мейірбандықты атап көрсетсе., Махмұт Қашқари өзінің «Диуани лұғат аттүрік» атты сөздігінде жас ұрпақты әдеп, тәлім-тәрбие, моральдық-психологиялық сипаттағы ой-пікірлерді айта келе, адамгершілік, қайырымдылық, ақ ниеттілік секілді жақсы қасиеттерді дәріптейді. «Ақылды ал, рахымшыл бол, ақылшы дана бол, білгеніңді ортақтас» деп, тәлім-тәрбие жайлы айтқандары бүгінгі күнге дейін құнын жоймаған

асыл мұра болып саналады. Тіршілік пен еңбекті сүюге білімге құштар болуға, өз бақыты үшін күресе білуге шақырады.

Шәкәрім Құдайбердіұлының қазақ философиясына әкелген концепциясы, өзінің жеке тұжырымдарынан туындаған «үш анығы» барын танытады.

Бұлар – Шәкәрім өзі қол жеткізген анықтар. Осы үш анықтың негізінде келіп Шәкәрімнің көрсеткен ар ілімі қалыптасады.

Ар ілімі – ол рухани тазалық жолы. Ар Аллаға тән қасиеттің адам жүрегіндегі сәулесі болып табылмақ. Ұлы ойшыл, гуманистік қайшылыққа толы қоғамда өмір сүрді. Шәкәрімнің дүниеге, өмірге, табиғатқа, сан – сала құбылыс көріністерге, дінге көзқарастарында кейбір қайшылықтар кездескенімен, бағыт бойынша дүниені жаратушы бір күш бар дегенді мойындау, оның дәлелі табиғаттың жарасымдылығы, қозғалысы, өмірде ақиқат, шындық, білім – ғылым, ақыл мен сезім дамуы арқылы іске асатынын, адамның болмысты танып білуі адам өзін-өзі жетілдіру арқылы жүзеге асатынын түсіндірді.

Ақын бар ғылымның түп атасы – таза ақыл мен ойлану, ойлау, деген ұғымға үлкен мән береді, оны өмір – болмыстың, дүниенің ғажап сырларына терең бойлау, не нәрсені болсын ақылмен сынап, ұғып – түсіну мағынасында алып қарайды-дейді.

Бүгінгі күнгі адамгершілік тәрбиесі, мәдениеті жекелеген бағыттарға емес, адамгершілік құндылықтарға негізі.

Белгілі жазушы Ж. Аймауытов өзінің «Тәрбие» деп аталатын еңбегінде «Тәрбие екі түрлі: ал адам баласына дене тәрбиелеумен бірге рухын, ақылын, сезімін, жігері, мінезін тәрбие қылуы керек. Дене мен рухы бірдей тәрбиеленген кісі сыңаржақтау болады» депті. Ендеше Ж. Аймауытов айтып отырған тән мен рухты тәрбиелеуге күш салуы керек. Барлық тәрбие мен білім берудің тамыры мен өзегі осы рухты тәрбиелеуде, яғни рухани тәрбиеде жатыр. Адамның ең алдымен өнегелілік қасиетін қалыптастырмай, тәрбиенің басқа салаларын жүзеге асыру мүмкін емес. Өнегелілік қасиеті қалыптаспаған адамға тіпті білім беру қауіпті.

Жан дүниесі өнегелі тәрбиемен нұрланбаған адам өзінің алған білімін қара басының пайдасына жұмсап, өз мүддесі үшін адамзатқа қауіп әкелуі мүмкін. Сондықтан, Әл Фараби бабамыздың жоғарыда айтылған «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы» деген сөзі жалпы ұстаздар қауымының негізгі ұстанымы болуы керек. Кейбір адамдар рухани тәрбиені дінмен шатастырып, қарсы шығуы да мүмкін. Діни тәрбие мен өнегелі тәрбие мүлдем бөлек дүние. Дегенмен бүгінгі күні дін мәселесіне жаңа көзқарас керек екенін түсіндік. Кеңес үкіметі кезінде «Дін сананы улайтын апиын» деп келсек, бүгінгі күні дін арқылы тәрбие жұмыстарын нәтижелі жүргізуге болады.

Ал, рухани-адамгершілік құндылық белгілі бір бағытта, мақсатты жүйелі ұлттық көзқарасты, мінез-құлықтағы адамдық тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жүйе.

Адамгершілік құндылық – адамдық қасиетінің өлшемі. Оның жақсылыққа талпынуы, өзге адамға жанашырлық білдіруі. Айналадағы адамдарға қайырымы, өмір сүру мәселелері жайында ізденуі, өзін-өзі танып сол арқылы дүниені - әлемді тануы.

Әдебиеттер

1. Қазақстан – 2050. Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. (2015 ж.)
2. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы, 2000
3. Жарықбаев К.Б., Қалиев С. Қазақ тәлімінің тарихы. – А.: «Санат» 1995

4. Құнанбаев А. шығармаларының толық жинағы. – Алматы, 1954.
5. Құдайбердиев Ш. шығармалары. – Алматы, 1988.
6. Ұзақбаева С. Тамыры терең тәрбие / С. Ұзақбаева - А.: Білім, 1995